

УДК 37 (09)

Н.М. Коляда

доцент кафедри соціальної педагогіки та історії педагогіки

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ДИТЯЧИЙ РУХ ЯК ІНСТИТУТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

Своєрідність сучасного етапу розвитку нашого суспільства, суперечність соціальних відносин, недостатня увага держави до соціального розвитку підростаючого покоління – все це вимагає глибокого переосмислення функцій інститутів соціалізації дітей і підлітків та створення сприятливих умов для їхнього соціального розвитку.

Економічні реформи, що супроводжуються зниженням рівня життя населення, негативно впливають на етичне, фізичне і психічне здоров'я та соціальний захист дітей і підлітків. Наростаючий у суспільстві прагматизм, послаблення впливу соціуму як одного з чинників формування норм гуманних відносин у дитячому середовищі призвели до втрати розуміння таких суспільних цінностей, як інтерес до знань, до культури, до праці. У дитячому і молодіжному середовищі зростає рівень агресивності, роздратування, невпевненості у завтрашньому дні.

У контексті зазначеного вище необхідність дослідження дитячого руху як інституту соціалізації юної особистості, обґрунтування нових підходів до завдань і функцій дитячих громадських організацій і об'єднань є очевидною. Соціально-педагогічно-організований дитячий рух є рівноправним партнером взаємодії державних та громадських освітніх структур, а підвищення ролі дитячих громадських організацій і об'єднань в системі виховання – умовою модернізації вітчизняної системи виховання та освіти ХХІ ст.

Теоретичні засади процесу соціалізації особистості висвітлені у працях таких вітчизняних та зарубіжних учених, як Т. Гаврилова, Л. Гордін, М. Євтух, А. Капська, О. Карпенко, І. Кон, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, А. Мудрик, С. Харченко та ін.

Різним аспектам діяльності сучасних дитячих та молодіжних організацій в Україні та зарубіжних країнах присвячені дослідження М. Баяновської, Л. Гордієнко, Д. Малкова, Н. Онищенко, Р. Охрімчук, О. Панагушиної, Ю. Поліщука, С. Харченка, С. Чернети та ін.

Серед сучасних досліджень дитячого руху значну частину становлять наукові розвідки з проблем організації педагогічного процесу в системі скаутингу (О. Бондар, С. Діба, Ю. Жданович, Я. Луцький, П. Мартин, В. Окаринський, Ю. Поліщук, М. Окаринський, Б. Савчук, О. Сич, М. Чепіль, Л. Ярова та ін.).

У контексті даного дослідження заслуговують на увагу навчально-методичні посібники – перші спроби вітчизняних дослідників, теоретиків та практиків систематизувати напрацювання стосовно організації дитячого руху: навчальний посібник (авторський колектив: Г. Троцько, І. Трубавіна, Т. Хлебникова) «Українські дитячі та молодіжні громадські організації» (1999) [6], навчально-методичний посібник (укладачі: Л. Мазуренко, Т. Гуськова, Г. Лихоманова, І. Качуровська) «Дитячі громадські організації» (2004) [3]., довідник-посібник лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання АПН України (авторський колектив: Р. Охрімчук, Л. Шелестова, О. Кравченко, О. Бондарчук, А. Зайченко) «Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного» (2006) [4] та ін. Зокрема, в останньому виданні проаналізовано основні тенденції відродження дитячого руху в Україні; описано спектр, характерні риси й основні проблеми дитячих об'єднань; розкрито виховний потенціал дитячого руху на прикладі окремих, найбільш потужних дитячих громадських організацій; подано систематизований довідник дитячих організацій та об'єднань України [4].

Значний інтерес для нашого дослідження становлять праці російських учених-дослідників дитячого та молодіжного руху (Л. Алієва, М. Басов, М. Богуславський, Л. Борисова, А. Волохов, Л. Грибанова, В. Григорова, В. Кудінов, Ю. Кудряшов, Л. Легошина, Р. Литвак, Е. Мальцева, М. Рожков, та ін.).

Таким чином, аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень з даної проблеми дає підстави стверджувати, що дитячий рух як один з провідних інститутів соціалізації дітей та підлітків не набув достатнього вивчення.

Мета статті – обґрунтувати роль дитячого руху як інституту соціалізації дітей і підлітків та висвітлити концептуальні основи теорії і практики соціалізації дитини в дитячих громадських організаціях і об'єднаннях.

Обґрунтувати роль дитячого руху як інституту соціалізації дітей та підлітків можливо лише з'ясувавши сутність самого поняття «соціалізація», яке є нестабільним і неоднозначним.

Так, представники структурно-функціонального напряму американської соціології (Т. Парсонс, Р. Мертон) під соціалізацією розуміють процес повної інтеграції особистості в соціальну систему, в ході якого відбувається її пристосування (адаптації). Тому «соціалізація» трактується ними як процес входження людини у соціальне середовище та її пристосування до культурних, психологічних і соціологічних факторів.

Представники гуманістичної психології (Г. Олпорт, К. Роджерс та ін.) під соціалізацією розуміють процес самоактуалізації «Я-концепції», самореалізації особистістю своїх потенцій і творчих здібностей, процес подолання негативних впливів середовища, які заважають її саморозвитку і самоствердженню.

Ці підходи не суперечать один одному, а визначають двосторонній характер соціалізації. Особистість засвоює соціальний досвід (етнічні, класові, групові, професійні та інші соціальні стереотипи і стандарти, сформовані суспільством) шляхом входження до системи існуючих соціальних зв'язків. Водночас через природну активність вона зберігає і розвиває тенденцію до автономії, незалежності, свободи, формування власної позиції, неповторної індивідуальності. Саме ця тенденція і забезпечує розвиток та перетворення не тільки особистості, але й самого суспільства.

Таким чином, єдність процесів адаптації, інтеграції та самореалізації забезпечує оптимальний розвиток особистості у її взаємодії з середовищем, а їх перетин і є суттю соціалізації.

Наведемо декілька прикладів визначення поняття «соціалізація».

Соціалізація – це процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, що супроводжується засвоєнням та відтворенням культури суспільства, внаслідок взаємодії людини зі стихійними та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх її вікових етапах (навчальний посібник «Соціальна педагогіка в схемах і таблицях», укладач О. Безпалько) [1, 23].

В «Енциклопедії освіти» (першій у вітчизняній літературі довідниково-аналітичній праці) подано такі визначення поняття «соціалізація особистості»:

- взаємозумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення до системи суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду, і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість (А. Капська) [5];

- процес становлення особистості як суспільної істоти, під час якого складаються різноманітні зв'язки особистості із суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формуються активність та цілісність особистості, набувається соціальний досвід, що нагромаджений людством за весь період розвитку (М. Лукашевич) [5].

Таким чином, соціалізація особистості – двосторонній процес. З одного боку, індивід у процесі вхоження в соціальне середовище, в систему соціальних зв'язків, засвоює соціальний досвід, а з іншого – у процесі соціалізації він відтворює систему соціальних зв'язків за рахунок активного входження в середовище. Таким чином, у процесі соціалізації дитина не тільки збагачується досвідом, але і реалізує себе як особистість, впливаючи на життєві обставини та людей, які її оточують.

Засвоєння соціального досвіду і готовність до його збагачення формується через включення дітей і підлітків у реальні відносини між собою, в сім'ї, з дорослими, в мікрогрупах та більших об'єднаннях і т.п.

Одним із важливих інститутів соціалізації особистості на сучасному етапі розвитку суспільства виступають дитячі організації, об'єднання та інші структури дитячого руху – природного, відносно самостійного процесу входження дитини у світ дорослих з метою реалізації потреби у так званому „дорослішанні” через різноманітну соціально значиму, доступну, діяльність (самодіяльність, самоорганізацію), яка приваблює новизною ідей, особистістю дорослого, конкретністю результатів.

Дитячий рух, що виявляє суспільно спрямовану самодіяльність дітей, має значний соціальний та виховний потенціал. Дитячі громадські організації, об'єднання та інші структури дитячого руху виступають своєю «школою життя», первісним осередком набуття дитиною соціального досвіду в пошуку власного місця у досить мінливому, жорсткому та стратифікованому суспільстві. Вони дають можливість дитині зорієнтуватись у системі соціальних зв'язків, опанувати механізми регуляції соціальної поведінки, здійснити аналіз власних можливостей та реалізувати їх [4, 11].

До того ж дитяча громадська організація – це єдина соціальна інституція суспільства, вступивши до якої діти діють від власного імені, приймають власні рішення у своїх інтересах; вони мають реальну можливість самовиховання, саморозвитку; поряд з ними існує педагогічна підтримка, яка обумовлена співпрацею, співдружністю, передачею соціально-громадського досвіду дорослих дітям [3, 5].

Сьогодні дитячий рух, будучи, з одного боку, чинником саморозвитку суспільства, а з іншого – чинником соціальної адаптації самої дитини, характеризується різноманітністю, різномасштабністю і різноспрямованістю. Процеси розбудови української держави привели до великих змін у галузі політичного, соціально-економічного та культурного життя країни. Але чи не найбільше ці зміни торкнулися дитячих об'єднань – водночас як об'єкта і як суб'єкта суспільних перетворень. Починаючи з кінця 80-х років ХХ ст. у дитячому русі почали розвиватися процеси, які зруйнували засади єдиної

офіційно визнаної організації – піонерської. Натомість на їхнє місце постали дитячі громадські організації й об'єднання найрізноманітніших спрямувань. Законодавче уможливлення реалізації дитячої ініціативи дітей призвело до виникнення в Україні цілого спектру громадських об'єднань, до складу яких входять сьогодні десятки тисяч дітей. Розмаїття дитячого руху стає об'єктивною реальністю, інститутом громадянського становлення юної особистості.

Не применшуючи ролі інших основних інститутів соціалізації особистості (сімі, школи, різних позашкільних освітньо-виховних закладів), можна з упевненістю констатувати, що в дитячих організаціях не менше заслуг перед суспільством і вони реально допомагають дітям увійти до такого мінливого світу цивілізованими людьми. Взаємодіючи на партнерських засадах з державними органами і установами, суспільними рухами, дитячі організації вирішують найважливіші проблеми дітей, допомагаючи їм в соціальній адаптації, створюючи умови для їхньої соціалізації.

Саме у дитячому (а згодом підлітковому і юнацькому) віці збільшується і стає найбільш дієвим вплив груп ровесників, спілкування з якими є неодмінною умовою соціалізації дитини. Воно відбувається у таких малих групах, як групи дитячого садка, шкільні класи, різні формальні та неформальні дитячі, підліткові і юнацькі об'єднання.

У чому ж полягає сутність поняття „дитячий рух”? На різних етапах розвитку педагогічної науки йому давалися різні дефініції, які залежали від багатьох факторів. До того ж одностайності у визначеннях не спостерігалось навіть серед представників однієї педагогічної епохи. Наведемо декілька прикладів сучасних визначень поняття „дитячий рух”.

Дитячий рух – закономірне явище. Свідченням цього є його походження, характер, цілі та роль у житті дитини. Дитячий рух є своєрідним інститутом соціалізації, унікальним феноменом соціально-громадянського виховання підростаючого покоління; формою активного вираження дитинства, що заявляє дорослим про дитячі потреби, проблеми, можливості, особливості, нагадує про себе, захищає свої права. Дитячий громадський рух – це

природне, самостійне, поступове входження дітей у світ дорослих завдяки різноманітним сферам дитячої діяльності: освітній, родинній, ігровій [3, 4].

На думку укладачів „Педагогічного енциклопедичного словника” (Москва, 2004) дитячий рух (дитячий громадський рух) – це сукупність діяльності різних дитячих громадських організацій та дитячих громадських об’єднань; одна з форм соціально значущої діяльності дітей та молоді; соціальне явище, що охоплює велику групу дітей та підлітків, які прагнуть до об’єднання в межах дитячих спільнот. Дитячий рух сприяє самовираженню, самовизначенню та соціалізації особистості дитини. В дитячому русі дитина набуває соціального досвіду спілкування та діяльності і т.д.

Відсутність єдиного, сталого підходу до дефініції даного соціально-педагогічного феномену свідчить, насамперед, про небайдужість сучасних дослідників до вивчення його теорії і практики та потребі в удосконаленні педагогіки дитячого руху, соціокінетики як науки про соціальний рух в дитячому середовищі.

Необхідність дослідження проблеми соціалізації дитини в дитячих громадських організаціях та об’єднаннях зростає у зв’язку з надбанням ними все більшої автономності від школи й інших соціальних інститутів, посиленням принципу добровільності участі в їхній роботі дітей і підлітків. При цьому можливості дитячих організацій та об’єднань в соціалізації дитини практично не використовуються через неопрацьованість змісту, форм і методів їхньої діяльності. Тому актуальним питанням для сучасного етапу розвитку дитячого руху в Україні є дослідження та обґрунтування теоретико-практичних засад функціонування дитячих організацій і об’єднань.

Дитячий рух (як у нашій країні, так і за кордоном) у своєму арсеналі має різні підходи до визначення змісту і форм діяльності, що спрямовані на соціалізацію дитини. Найбільш поширеними є уніфіковані підходи, що пропонують створення єдиних для всіх членів організації програм та найчастіше реалізуються в дитячих організаціях, що створюються за ініціативою або на базі дорослих політичних організацій.

Довгий час такі ж підходи домінували в піонерській організації. У зв'язку з гуманізацією суспільних відносин, їх соціальним різноманіттям виникла необхідність пошуку нового підходу, який, з одного боку, відповідає актуальним потребам дитини в сучасних умовах, а з іншого – дозволяє гнучко перебудувати педагогічну роботу в дитячих організаціях. Цей підхід повинен в найбільшій мірі забезпечити вирішення проблеми соціалізації дитини.

Вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду соціалізації дітей та підлітків у дитячих організаціях і об'єднаннях дозволяє констатувати, що ефективність цього процесу підвищується за умов, коли його пріоритетом є кожна окрема дитина, між членами організації розвиваються партнерські відносини, організовується різноманітна за формою і змістом діяльність дітей, оптимально поєднуються ініціатива і управління, здійснюється взаємодія з іншими організаціями.

У цьому плані заслуговує на увагу досвід російських теоретиків та практиків дитячого руху. Зокрема, концептуальні основи соціалізації дитини в дитячих громадських організаціях запропоновані російським дослідником А. Волоховим. Він обґрунтував нові принципи соціалізації дитини в дитячих організаціях, тобто основні вимоги до змісту, форм і методів роботи, що забезпечують формування у дітей і підлітків соціального досвіду і готовності до його перетворення:

- включеність дітей у соціальні особистісно-значущі відносини (соціалізація дитини в дитячій організації припускає її розвиток у взаємодії з навколишнім світом, в реальних соціальних особистісно-значущих відносинах з навколишнім світом, у процесі яких відбувається її самопізнання, самореалізація і саморозвиток);
- принцип домінанти загальнолюдських цінностей (соціалізація дитини в діяльності дитячої організації буде здійснюватися більш успішно за умови забезпечення гармонізації загальнолюдських і реальних цінностей в організації життєдіяльності дітей);

- принцип самореалізації дитини в дитячій громадській організації (у процесі соціалізації головне призначення дитини – „виконати” себе, реалізувати себе);
- принцип саморозвитку і самоорганізації життєдіяльності дитячої громадської організації;
- принцип взаємозв'язку дитячого самоврядування і педагогічного управління (один із основних механізмів управління дитячою організацією – рівнодія двох рівноправних складових (дорослого (педагогічного) управління і дитячого самоврядування) на користь пріоритету дитячих інтересів) [2].

Одним із ключових принципів соціалізації дитини в дитячих організаціях, на думку А. Волохова, є варіативно-програмний підхід – надання дітям можливості вибору сфери діяльності і спілкування; об'єднань, організацій, груп дітей, в яких створюються необхідні умови для формування особистості, її соціалізації. Він передбачає наявність комплексу програм, що відрізняються за змістом діяльності дітей та адекватними йому формами і методами роботи, реалізують віковий підхід, враховують діапазон інтересів і потреб дітей. Варіативно-програмний підхід створює необхідні умови для організації різнопланової практичної діяльності, усвідомлення себе її суб'єктом, для отримання навичок взаємодії з соціальним середовищем і соціальної адаптації.

На думку автора, процес реалізації варіативно-програмного підходу до соціалізації особистості дитини опосередкований мікросередовищем, в якому організовується діяльність. Найчастіше це або мікрогрупи у складі дитячої організації, або його структурна ланка, або дитяче об'єднання. Існування мікрогруп – процес закономірний і більш прогресивний, порівняно з минулою практикою дитячих організацій, коли пред'являлися обов'язкові вимоги єдності і монолітності дитячого об'єднання. На думку А. Волохова, монолітність і так звана „фортеця” дитячої організації полягають не в декларованій єдності, а у визнанні стратегії досягнення мети, у змісті

діяльності. Але шляхи досягнення мети, тактичні завдання можуть бути різними не тільки в окремих малих групах дітей та організаціях, але навіть у окремих членів цієї організації – всі визначають умови, що склалися навколо і в межах цих мікрогруп [2].

Результати впровадження концептуального положення про соціалізацію дитини в діяльності дитячих організацій шляхом впровадження варіативно-програмного підходу дозволяє зробити висновок про те, що розробка зацікавленими дорослими дитячих проектів, допомога в розвитку дитячого руху і здійсненні дитячих ініціатив, з одного боку – збагачують зміст діяльності дитячих об'єднань, а з іншого – сприяють соціальній адаптації, допомагають кожному члену дитячої організації в самореалізації, апробації отриманих знань у реальних відносинах.

Гарантованість самостійного вибору дітьми різних видів діяльності створює умови для придбання знань і навичок соціальних відносин і соціального спілкування, виявлення ініціативи, активності, творчості в діяльності, розуміння дитиною залежності своїх успіхів (або невдач) від розвитку соціальних відносин, що складаються в її колективі або навколо неї.

Таким чином, соціалізація дитини в дитячій громадській організації – це діалектичний процес набуття досвіду соціальних відносин і засвоєння нових соціальних ролей, що відбувається в різних сферах діяльності, спілкування і самопізнання шляхом засвоєння, привласнення, збагачення і передачі дитиною досвіду соціальної взаємодії дітей і дорослих. Вивчення теорії та практики дитячого руху як інституту соціалізації особистості є актуальною проблемою, дослідження якої сприятиме розвитку сучасної теорії і практики виховання та удосконаленню педагогіки дитячого руху, соціокінезики як науки про соціальний рух у дитячому середовищі.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів даної проблеми. Подальшого вивчення потребують такі питання: обґрунтування дитячого руху як соціально-педагогічного феномену; дослідження теоретико-

практичних засад функціонування дитячих організацій і об'єднань; розробка концептуальних основ соціалізації дитини в різних структурах дитячого руху і т.п.

Список використаних джерел

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.
2. Волохов А.В. Социализация ребенка в детских общественных организациях (вопросы теории и методики): Монография / А.В. Волохов. – Ярославль: Изд-во ЛГПУ им. К.Д. Ушинского, 1999. – 270 с.
3. Дитячі громадські організації. – Х.: Вид. гр. „Основа”, 2004. – 192 с.
4. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного: Довідник-посібник / Р.М. Охрімчук, Л.В. Шелестова, О.В. Кравченко та ін. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 256 с.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Троцько Г.М., Трубавіна І.М., Хлебникова Т.М. Українські дитячі та молодіжні громадські організації. Навчальний посібник. – Х., 1999. – 206 с.

У статті обґрунтовано роль дитячого руху як інституту соціалізації дітей і підлітків та висвітлено концептуальні основи теорії і практики соціалізації дитини в дитячих громадських організаціях і об'єднаннях.

Ключові слова: дитячий рух, соціалізація особистості, дитячі громадські організації та об'єднання.

В статье обоснована роль детского движения как института социализации детей и подростков и изложены концептуальные основы теории и практики социализации ребёнка в детских общественных организациях и объединениях.

Ключевые слова: детское движение, социализация личности, детские общественные организации и объединения.

In the article grounded role of child's motion as to the institute of socialization of children and teenagers and conceptual bases of theory and practice of socialization of child are reflected in child's public organizations and associations.

Keywords: child's motion, socialization of personality, child's public organizations and associations.